

RIMSKI POHOD 221. GODINE I PITANJE POLITIČKOG UREĐENJA HISTRIJE

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 936+937
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno 1989-02-26
Received

U vrijeme rimskog pohoda 178–177. g. pr. n. e. kod Histra se javlja određeno jedinstvo pod vrhovnim vodstvom kralja sa sjedištem u Nesakciju. God. 1981. G. Bandelli je izložio mišljenje prema kojemu prilikom prvog rimskog pohoda na Histre 221. god. takvog jedinstva ni kraljevstva nema, obrazlažući svoje gledanje tumačenjem izvora (posebno Zonara, 8, 20), logikom zbivanja kao i usporedbom s politikom koju Rimljani vode u Iliriji 229–219. god. Može se međutim pokazati da nema uvjerljivih argumenata u prilog tvrdnji da je kraljevstvo kod Histra nastalo upravo zahvaljujući Rimljanima. Upravo analiza prilika u Iliriji i rimske politike, koja se tamo iskazuje tokom označenog desetljeća, govori u prilog mišljenju da je u Histriji već i prije 221. postojalo kraljevstvo na čelu etnije podijeljene na veći broj zajednica (općina, *populi*). U istom smislu svjedoče i nalazi iz samog Nesakcija.

Prvi pohod Rimljana na Histre 221. g. pr. n. e., tzv. prvi istarski rat, dugo je ostao slabo proučenom epizodom rimskog osvajanja na Jadranu. God. 1981. objavio je G. Bandelli obuhvatan i izuzetno koristan rad o toj temi.¹ Raspravivši nekoliko nedoumica u vezi s historicitetom ovog ratovanja te pokazavši uvjerljivo da rimski pohod u Alpe 220. g. ne treba smatrati izravnim nastavkom istarskog rata, Bandelli se poduhvatio nezahvalnog zadatka da na temelju škrtnih izvora, starijih rezultata u historiografiji, analogija i eksplikacija zasnovanih na poznavanju širih pojava, predloži nekoliko relevantnih hipoteza o toku i naravi prvog istarskog rata, uključujući tu i neke zanimljive sudove o uređenju odnosa među istarskim zajednicama u 3. st. pr. n. e.

Promatrajući rat 221 g. u sklopu novijih saznanja o prirodi rimske politike kasnog 3. st. na Jadranu, Bandelli smatra da se pohod na Histre, iako izazvan gusarenjem Histra, ne može definirati naprosto kao kaznena ekspedicija. Angažiranjem obojice konzula (dakle i dviju konzularnih vojski, a zacijelo još i ratne flote) Rimljani, sudeći napose po onome što su nešto ranije uradili u Iliriji, interveniraju s ciljem da Histriju, ne samo natjeraju da se odrekne gusarenja, nego i da se podvrgne i prihvati trajnu ulogu rimskog klijenta. Nakon rimske pobjede takav je odnos uspostavljen

¹ G. Bandelli, »La guerra istrice del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C.«, *Athenaeum*, 59, 1-2, 1981, str. 3-28 (dalje: Bandelli, »La guerra istrice...«).

vjerojatno bez formalnog ugovora (*foedus*), kako su mnogi pomišljali.² Odbacujući također stare ideje o pohodima na Histre i u Alpe kao logičnom nastavku rimskih osvajanja u Cisalpini do 222. godine, tj. kao izraz svjesne težnje k zaokruživanju posjeda dosežući »prirodnu« granicu (Alpe), Bandelli ističe ulogu utjecajnih senatskih grupa koje su zalažući se za promicanje svojih interesa u pojedinim regijama davale rimskoj politici određeni kontinuitet i težnju k cjelovitim i trajnim rješenjima.³

Drugi skup zaključaka tiče se odnosa unutar Histrije.⁴

Prije rimske intervencije, dijelom i zbog različitih interesa istarskih zajednica – posebno onih na obali kojima je gusarenje vitalni dio privrede, u odnosu na zajednice u unutrašnjosti poluotoka – Histrija nema jedinstvenog vodstva.⁵ Imajući napose u vidu analogije s postupanjem Rimljana u Iliriji 228. g. dopušteno je pretpostaviti da su upravo Rimljani izabrali jednog od najuglednijih vođa među onim Histrima koji su se bez borbe predali i omogućili mu da preuzme vodstvo nad svim ili nad većinom zajednica. Otada u Histriji postoji kraljevstvo, odnosno dinastija čiji je posljednji predstavnik Epulon, *rex Histrorum*, poznat iz drugog istarskog rata 178–177.

Navedene ideje, krajnje pojednostavljeno predočene, donose dosta svježine u tematiku koja se do sada, pretežno, razmatrala uzgredno ili uz prepričavanje antičkih tekstova. Izuzetak je bio prilog H. J. Della iz 1970, koji je pokazao da Apijanu valja vjerovati kada tvrdi da je Histre na gusarske napade potaknuo Demetrije Faranin.⁷ Razrađujući i produbljujući »istočnojadransku dimenziju« prvog istarskog rata Bandelli pak stvara podlogu za usporedbu s Ilirijom i za tumačenja na temelju novijih saznanja o ovoj ranoj etapi rimskog širenja prema istoku.⁸

Premda se ovakav pristup može samo pozdraviti, priličan je broj shvaćanja i prosudbi koji iziskuju dopunska razmatranja i kritičke osvrte. Tomu je ovaj rad i posvećen.

1. U drugom istarskom ratu (178–177. g.) Histri istupaju pod vodstvom kralja (*rex, regulus*), postoji izvjesna skupina vodećih ljudi koji djeluju skupa s kraljem (*principes*), borbu vodi zajednička vojska. Kako god procjenjivali vjerodostojnost pojedinih dijelova ili cjeline Livijeva opisa vojevanja

² G. Bandelli, o. c., iscrpno raspravlja o starijim prinosima na str. 14-18, oslanjajući se na ideje koje je razvio E. Badian, *Foreign Clientelae (265-70 B. C.)*, Oxford, 1958, proučavajući promjene u rimskoj politici u vezi s prvim ilirskim ratom. V. o tome dalje.

³ G. Bandelli, o. c., str. 17 i dr. ističući važnost doprinosa F. Cassola, *I gruppi politici romani nel III secolo a. C.*, Trieste, 1962.

⁴ U ovom prilogu nastojim što dosljednije upotrebljavati izraz Histrija kao pojam koji obuhvaća istodobno i etnički teritorij Histra (koji se ne podudara s današnjim shvaćanjem protezanja Istre!) i, još šire, cjelinu Histra s njihovom zemljom.

⁵ G. Bandelli, o. c., str. 10-12, 17-18.

⁶ G. Bandelli, o. c., str. 18.

⁷ H. J. Dell, »Demetrius of Pharos and the Iстриan War«, *Historia*, 19, 1, 1970, str. 30-38.

⁸ G. Bandelli, »La guerra istrica...«, posebno str. 16-18.

s Histrima (Livije, 41, 1–12), neosporno je da Histrija posjeduje određeni stupanj jedinstva. Izvori koji svjedoče o prvom istarskom ratu u tom pogledu ne pružaju izravnih obavijesti. Upravo bismo morali kazati da je sva težina prosudbe u valjanosti interpretacije tih izvora.

U svemu se radi o šest mjesta u antičkoj historiografiji. Uz napomenu da Polibije – glavni izvor za razdoblje o kojem je riječ – ignorira prvi istarski rat,⁹ spominjemo najprije Livija, koji je o tom ratu pisao u 20. knjizi svoje povijesti. Ona je izgubljena, a perioha iste knjige bilježi: *Histri subacti sunt*. U sljedećoj knjizi nalazimo aluziju na borbe s Histrima, za koje se kaže da su neusporedive s teškim borbama koje će Rimljani voditi s Kartazanima (Livije, 21, 16, 4).¹⁰

O istom ratovanju pisao je Kasije Dion, ali je odgovarajući dio njegove historije također izgubljen, pa se moramo obratiti Dionovu epitomatoru, bizantskom piscu Zonari (8, 20) koji donosi:

Zatim su Publije (Kornelije) i Marko Minucije zavojštili oko Istra te su mnoga tamošnja plemena pokorili neka ratom, neka pak dogovorima.

Odavna je primijećeno da je Istar (=Dunav) u tekst dospio greškom. Nedvojbeno se radi o pohodu na Histre (*Istroj*).¹¹ Vijest je inače veoma važna jer ponešto govori o toku i ishodu rata.

Daljnje pojedinosti bilježi Apijan (Illyr. 8, 23):

⁹ Polibijeva šutnja posticala je sumnje u historicitet prvog istarskog rata u vrijeme kada je prevladavao hiperkritički odnos prema predaji rimske analistike, kojoj inače treba zahvaliti što se sačuvao spremno ovom ratovanju; usp. G. Bandelli, o.c., str. 3-5.

¹⁰ Kako se ova usporedba pojavljuje unutar retoričkog diskursa potpuno je jasno da ona ne može poslužiti kao mjera težine rimskog ratnog napora 221. u Histriji.

¹¹ Zonara, 8, 20 (citiram i dio teksta koji se odnosi na rimski pohod u Alpe 220. g. pr.n.e.):

Εἶτα Πούπλιός τε Κορνήλιος καὶ Μάρκος Μινούκιος ἐπ' Ἰστρου ἐστράτευσαν, καὶ πολλὰ τῶν ἐκεῖ ἔθνων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ ὁμολογίαις ὑπέταξαν. Λούκιος δὲ Οὐετούριος καὶ Γάιος Λουτάτιος ἦλθον μέχρι τῶν Ἄλπεων, ἀνευ δὲ μάχης πολλοὺς ὤκειώσαντο.

G. Bandelli, o. c., str. 10-11 i bilj. 39, pita se nije li do pojave izraza »mnogi narodi« kod Zonare došlo (re)elaboracijom Dionova teksta izazvanom nakon zamjene etnika Histri (Istroj) imenom rijeke Dunava (Istros), s obzirom na to da takav izraz bolje pristaje prostranom Podunavlju. Čini se ovdje suvišnim pa i nepouzdanim pozivati na Plinija (Nat. hist. 3, 133) koji spominje zajednice (*populi*) na širem području Istre i zaleđa, kad jasniju ideju o histarskim zajednicama (općinama) pružaju općine koje su se na predrimskim temeljima razvijale u rimsko doba, poput Parenčija (Poreč, *Parentium*) ili Pikventa (Buzet, *Piquentum*). Dodamo li tomu sam Nesakcij, opustošen 177. i kasnije obnovljen, izvjesno je da se (barem u drugoj polovici 1. milenija) u Histriji afirmira teritorijalna zajednica – općina sa središtem u većem utvrđenom naselju (*oppidum*).

Za gradinska uporišta u Istri v. C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Trieste, 1903; dopunjeno: B. Lonza, *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*, Trieste, 1977; zbog nedovoljne istraženosti problematika kronološkog i »hijerarhijskog« diferenciranja prapovijesnih utvrđenih naselja u regiji još se ne razmatra. O općini pravcima evolucije na istočnom Jadranu: M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1975, pos. str. 63 i d.

Dok su Rimljani tri godine ratovali s Keltima oko rijeke Pada, Demetrije, budući da su oni bili zauzeti, gusari morem. Za to je pridobio Istre, drugo ilirsko pleme, a od Rimljana je odvratio i Atintance. Ovi pak (tj. Rimljani), pošto su obračunali s Keltima, odmah doplove i svladaju gusare...¹²

Apijan zapravo kaže da je Demetrije Faranin naveo Histre na gusarenje u vrijeme dok Rimljani vode veliki rat s Galima u Cisalpini (225–222). Apijanovo svjedočanstvo nam je važno i stoga što saznajemo da Rimljani napadaju Histre dolazeći preko mora.

Ni navodi kasnijih pisaca nisu beznačajni. Eutropije (3, 7) kaže da su konzuli Minucije i Kornelije udarili na Histre zato što su ovi pljačkali rimske brodove natovarene žitom, a da su ih Rimljani sve pokorili. Pavao Orozije (4, 13, 16) spominje samo konzule i podatak da je pokoravanje Histra plaćeno znatnim rimskim gubicima.

Ako bismo sve ove vijesti složili u suvislu cjelinu, dobili bismo sljedeće: 1. u sklopu težnje da stekne što jače pozicije na Jadranu, Demetrije Faranin navodi Histre da napadaju rimsko brodogradilište; 2. Histri su se najkasnije 222. g. okomili na rimske pošiljke žita; 3. Rimljani 221. šalju obojicu konzula da s mora upadnu u Istru; 4. udarajući zacijelo ponajprije po gusarskim uporištima na obali, Rimljani ih zauzimaju uz izvjesne gubitke, dok se dio Histra predaje, bez borbe ili uz neznatan otpor; 5. Histri su »pokoreni«. Dodajmo ovome da do novih sukoba Histra s Rimljanima neće doći sve do 183. g. u posve promijenjenim okolnostima.¹³

U navedenim tekstovima samo kod Zonare nalazimo vijesti o tome da Histriju tvori skup zajednica (*éthnē*), zanemarimo li Eutropijevo *perdomitique sunt omnes*, što je sasvim uopćeno. Zonarina *éthnē* odgovaraju latinskim izrazima *populi* i *civitates*, kako inače histarske općine naziva Livije (usp. 41, 5, 12; 10, 3 i 4; 11, 9).¹⁴ Iz Zonarina teksta proizlazi da se dio ovih općina borio s Rimljanima, dok se druge pokoravaju nakon pregovora.

¹² Apijan, Illyr. 8, 23: Ῥωμαίων γὰρ Κελτοῖς ἐπὶ τριετὲς τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἡριδανὸν οὖσι πολεμοῦντων, ὁ Δημήτριος ὡς ὄντων ἐν ἀσχολίᾳ τὴν θάλασσαν ἐλήζετο, καὶ Ἰστρου εἶθνος ἕτερον Ἰλλυριῶν ἐς τοῦτο προσελάμβανε, καὶ τοὺς Ἀτιντανοὺς ἀπὸ Ῥωμαίων ἀφίστη. οἱ δέ, ἐπεὶ τὰ Κελτῶν διετέθειτο, εὐθύς μὲν ἐπιπλεύσαντες αἰροῦσι τοὺς ληστὰς...

¹³ Radi se o poglavito o znatno povećanom strateškom ali i ekonomskom zanimanju Rimljana za »*caput Adriæ*« u to vrijeme. Izraz tiz tendencija je svakako u prvom redu osnivanje Akvileje 181. g. Sažeto i pregledno, u sklopu širih kretanja: J. Šušel, »Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e nei Balcani occidentali«, *Antichità Alto Adriatiche*, IX, Udine, 1976, str. 71 i d. Zanimljiv prilog poznavanju rimske politike u vezi s drugim istarskim ratom: M. Martina, »Ennio 'poeta cliens'«, *Quaderni di filologia classica*, 2 (Univ. di Trieste, Ist. di Filol. class. 14), Roma, 1979, str. 37 i d.

Za privredne, napose komercijalne, interese Italika i Rima u oblasti v. S. Panciera, »Strade e commerci tra Aquileia e le regioni alpine«, *Antichità Altoadriatiche*, 26, 1, Udine, 1976, str. 153 i d. (s bibliografijom).

¹⁴ *éthnos* kod Zonare bio bi dakle prijevod lat. *populus*; primjer, koliko mi je poznato, nije notiran u rječnicima, no to se može objasniti zamjenom *Istros/Istroj*, v. bilj. 11.

Prema Bandellijevu mišljenju, upravo spomenuto razilaženje Histra suočenih s rimskom invazijom otkriva odsustvo jedinstva Histrije 221. g. i, prema tome, stanje koje se bitno razlikuje od onoga koje nam otkrivaju izvori za drugi istarski rat 43 godine kasnije. Da bi se provjerila utemeljenost ove procjene valja približe promotriti Zonarin tekst.

2. Zonarin sažetak – u stvari jedna rečenica – nastaje na temelju Dionova teksta koji, to je praktički sigurno, ni sam nije bio ni opsežan ni iscrpan, napisan na temelju nekog od starijih pisaca, ako ne samog Livija. Zaista nije lako prosuditi koliko je Zonara vjeran originalu; još je teže ulaziti u pojedine značenjske nijanse. Možda nije sasvim nevažno što za Zonarin izraz *pollá tón ekeî ethnôn* nalazimo po značenju, a osobito po konstrukciji, sasvim podudarno *omnesque undique populi* kod Livija i to upravo u posljednjoj, »rekapitulacijskoj« rečenici prikaza drugog istarskog rata (41, 11, 9).¹⁵ U sažetim iskazima frazeologija se lako prenosi i lako je moguće da je izraz već stajao kod Diona, koji, sa svoje strane, može prenositi nešto od svog latinski pisanog izvora. Međutim, ovaj bi paralelizam mogao biti poticajem da sustavnije usporedimo Zonarin sažetak s iscrpnim Livijevim kazivanjem o drugom istarskom ratu: želim pokazati da držanje Histra odnosno sustav njihovih odnosa u prvom i u drugom ratu nisu toliko različiti koliko se čini na prvi pogled.

Kako se drže histarske općine u ratu 178–177. g.?

Poznato je da su u drugoj godini rata, početkom proljeća, konzuli A. Manlije Vulson i Junije Brut pohitali sa svojim vojskama da napadnu Histre i pobjedonosno zaključe rat prije nego se u Istri pojavi novi konzul, G. Kladije Pulher (cos. 177). Upavši u Histriju počeli su je tako temeljito pustošiti da su se Histri u očajanju okupili i pokušali ih zaustaviti u otvorenom boju. Četiri legije, pojačane savezničkim četama, lako su razbile Histre. Ovi su se razbježali po općinama, a kralj se s prvacima (i odanim ljuštvo) povukao u Nesakcij, odnosno dio boraca u Mutilu i Faveriju. Dok su se Rimljani spremali jurišati na Nesakcij i ostala dva grada, većina Histra započinje pregovore. Predavši taoce, podložili su se Rimljanima – zacijelo još prije nego je pao Nesakcij.¹⁶

Za većinu Histra rat je završio (a time i obaveze zajedništva) nakon poraza i povlačenja vodstva u tvrđave na krajnjem jugoistoku zemlje. Zanimajući dakle ono što se događalo do toga trenutka moglo bi se bez ustezanja primijeniti Zonarin izvještaj i na drugi istarski rat: dio općina svladan je ratom, dio se predao po sporazumu.

Ovom se može prigovoriti da, u najmanju ruku, ne smijemo zanemariti zajedničko nastupanje Histra 178. i na početku kampanje u 177. godini. Pri-

¹⁵ Kod Zonare i kod Livija nalazimo nakon »kvantificirajućih« *pollá/undique* oznake mjesta (*ekeî/undique*) i same subjekte (*ethnē/populi*). Možda to upućuje na epitomatorovo posezanje za zaključnom frazom kod Diona.

¹⁶ Upad Rimljana u Istru, poraz Histra i predaja zajednica: Livije, 41, 10, 1-5; napadi Manlija i Junija na Nesakcij, Kladijeva opsada i propast Nesakcija: 41, 11.

govor je umjestan, ali je na mjestu i tvrdnja da Zonara ne iznosi izriječkom ništa o stvarnom toku borbi 221. Nije li presmiono na temelju njegova teksta isključiti svaku mogućnost da su Histri i tada pokušali zajednički (koliko su prilike dopuštale – v. dalje) suzbiti invaziju? Kada u nastavku teksta Zonara govori o pohodu koji vode konzuli Veturije i Lutacije 220. godine u Alpe, on to formulira kao »mnoge su pridobili bez borbe« (*āneu dē mātēs*).¹⁷ Između dva izraza za pokorovanje, koje ne dolazi kao rezultat potpunog sloma u bici, vjerojatno ima nešto više od stilske razlike: smisao izraza *āneu mātēs* je izričiti i nedvojbni, dok to za izraz *omologiaiis 'upētaxan* nije nikako sigurno.

Čini se da epitomator zapravo polazi od ishoda zbivanja, domećući pored neophodnih naznaka sudionika, vremena i prostora poneke elemente probrane *per excellentiam* ili, kako sam Dion kaže – *axtōs mnēmēs* (frg. 1, 1 Boissevain. p. 12). Ako je pak primaran za Zonaru u ovakvom slučaju ponajprije ishod, možemo dakle pretpostaviti da je u početku rata bilo akcija u kojima su sudjelovali i Histri koji će kasnije pregovarati; njih valja razlučiti od onih koji su svladani silom, prilikom napada na njihove utvrde, na primjer. Kao što je 177. Rimljanima bilo najvažnije da unište vodstvo Histra (*auctores belli*), tako je četiri desetljeća ranije primarni vojni cilj bilo uništavanje gusarskih središta. Zonara međutim ispušta sve takve i druge »suptilnosti«, pa on ništa ne kaže o uzroku rata, ne spominje dolazak Rimljana morem, ignorira rimske gubitke – što sve čitamo u drugim navedenim izvorima.

Prije nego se upustim u daljnje raspravljanje moram istaknuti da je i sa strateškog stajališta situacija u Histriji 221. bila drukčija nego 177. te da je to moglo dovesti do sasvim drugačijih zapleta. Rimljani su se morali iskrcati negdje duž zapadne obale Istre, koja je općenito niska i pruža veći broj pogodnih mjesta¹⁸. Najjužnija pozicija mogao je biti Medulinski zaljev. Nadalje, s obzirom na prisustvo dviju vojski, moguće je da su se Rimljani iskrcali na dva mjesta. Pri svemu tome – u okvirima hipotetičkog razmatranja – jedno je sigurno: tako izvedeno iskrcavanje od prvoga časa dovodi u najteže iskušenje histarsko jedinstvo i zajedničku protuakciju Histra. Ako je, naime, do iskrcavanja došlo u zoni Medulina ili Pule, to je brzo vodilo blokadi Nesakcija i obližnjih središta, dok je iskrcavanje po sredini zapadne obale vodilo presijecanju najlakših veza između sjevernih i južnih Histra. Ako je usto nekoliko obalnih središta odmah napadnuto, a druga su bila neposredno ugrožena, sasvim je jasno da se Histri nisu mogli lako organizirati i poduzeti protupanad; ako je bilo takvih pokušaja, Rimljani su ih mogli lako razbiti. U takvim okolnostima vodstvo Histra je bilo sputano i posve je razumno pretpostaviti da se ono povuklo i zametnulo pregovore s Rimljanima, kao što su to, na svoju ruku, uradile i ugrožene općine.

¹⁷ O alpskom pohodu G. Bandelli, »La guerra istrica...«, posebno str. 18 i d., gdje je i literatura.

¹⁸ Usp. A. Degrassi, »I porti romani dell'Istria«, *Scritti vari di antichità, II*, Roma, 1962, 821 i d.

G. 177. prilike su drukčije utoliko što nadmoćna rimska vojska stiže kopnom sa sjeverozapada krećući se predvidivim pravcem; otuda vjerojatno i nada Histra da će zajedničkim snagama zaustaviti njeno napredovanje. S obzirom na pravac iz kojega Rimljani nadiru, Histri su tokom nekoliko dana mogli neometano okupljati veliki dio raspoloživog ljudstva.¹⁹

Ukratko, 221. g. za nastup združenih histarskih snaga jedva da je bilo prilike, a time i za isticanje vodstva.

3. Obratit ćemo sada pažnju na pitanja u vezi s rimskom politikom i konkretnim postupcima koji su zabilježeni ili ih je nužno pretpostavljati.

Ako je Nesakcij već i prije 221. glavno središte Istrije, kako objasniti činjenicu da nije već na početku izložen rimskom udaru? Čini se da je pored strateških i taktičkih faktora u igri upravo onaj činilac na koji Bandelli, razvijajući dalje ideje E. Badiana, s punim pravom insistira: riječ je o rimskoj politici u ovom periodu. Cilj ratnog napora nije aneksija niti uspostava *foedus-a* (koji previše obvezuje i Rimljane), već osiguranje Rimu povoljnoga stanja preko subjekata vezanih neformalnim sporazumima koji postaju »priateljli rimskog naroda« (*amici populi Romani*).²⁰ Tako je u samoj rimskoj politici ugrađen respekt prema zatečenim stanjima koja ne treba remetiti ukoliko se mogu »korigirati«, tj. uskladiti s rimskim interesima. Prvi ilirski rat to veoma dobro ilustrira, napose u pojedinosti koju Bandelli zanemaruje: unatoč nekim mišljenjima po kojima bi Rimljani nakon pobjede nad Ilirijom 228. uklonili s vlasti kraljicu Teutu, dva glavna izvora, Polibije i Dion, govore drukčije – Rimljani pregovaraju o miru s Teutom, a ona odstupa s vlasti naknadno, pošto je katastrofalnim neuspjesima izgubila ugled i podršku u Iliriji.²¹

¹⁹ O operacijama Rimljana 178-177. G. Veith, »Die Eroberung Istriens durch die Römer in den Jahren 178. u. 177. v. Chr.«, *Strefleure militär Zeitschrift*, 85, 1908, Bd. 2, H. 10, str. 1513 i d.

²⁰ Ove ideje je razvio E. Badian, *Foreign Clientelae*, pos. u vezi s Ilirijom str. 45 i d. G. Bandelli, »La guerra istrice...«, 17, bilj. 59, citira M. R. Cimma, *Reges socii et amici populi Romani*, Milano, 1976, gdje se napose u vezi s ilirskim ratovima insistira na formalnom aspektu. Premda se čini da je Badianovo gledanje dobro utemeljeno, valja kazati da za naš problem priroda sporazuma s Rimom ne mora biti od suštinske važnosti: za razumijevanje uspostavljenih odnosa važnija je konstatacija da Rimljani svjesno teže ostvarenju svojih ciljeva, tražeći pouzdanu saveznika među pobijedenima.

²¹ Polibije, 2, 12; Kasije Dion, 12, frg. 49, 7; usp. Apijan Illyr. 7. Polibije izričito spominje pregovore i sporazum koji Teuta sklapa s Rimljanima posredstvom izaslanika. Kod Diona ima samo lakonička konstatacija da se Teuta odrekla vlasti; (8, 19, 6) pak kaže da je Teuta odstupila u strahu nakon što je Demetrije prišao Rimljanima. S obzirom na Polibijev autoritet, kao i na to da Apijan zapravo kaže isto ono što iznosi i Polibije, nužno je zaključiti da ova dva pisca vjernije prenose stvarne događaje. G. Bandelli, »La guerra istrice...«, 18, samo uzgredno aludira na to da je Teuta bila prisiljena abdicirati, usmjerivši svu pažnju na Demetrija Faranina i njegovu karijeru. – O prvom i drugom ilirskom ratu postoji veoma opsežna literatura. – Dobar noviji pregled pitanja oko prvog ilirskog rata i osnovnu bibliografiju donosi M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana, 1986, 65 i d. Pored toga v. G. Marrasco, »Interessi commerciali e fattori politici nella condotta romana in Illiria (230-219 a. C.)«, *Studi Classici ed Orientali*. 36, 1986, str. 35-112.

Analogno tome Rimljani su mogli postupati i u Histriji. Nakon primjerno razračunavanja s nekoliko gusarskih središta i separatnih pregovaranja s nizom općina, Rimljani su mogli nastupiti prema vodstvu Histra (u Nesakciju) s dovoljno uvjerljivim argumentima za sporazum koji će Histriju trajno vezati za Rim.

Bandelli o ovome sudi drukčije: »Moja je hipoteza da je dinastija čiji su predstavnici spomenuti u izvorima otac Epulonov i Epulon, bila izravnom posljedicom... ratovanja: Rimljani su odobrili najuglednijem vodi onih istarskih plemena koja su preferirala nagodbu umjesto otpora do kraja, da stvori 'kraljevstvo'. Nakon što su ga isprobali u Iliriji, pobjednici su primijenili isti sustav u Istri: Demetrije Faranin u novim okolnostima bio bi djed, ako ne ... otac Epulonov... Novi dinast, te eventualno koja druga zajednica, pridružili bi se dakle njihovim (tj. rimskim), već postojećim 'Foreign Clientelae'«. ²²

Nažalost je ovakvo tumačenje vijesti o ishodu prvog ilirskog rata samo djelomice utemeljeno. Usporedimo li Histriju s Ilirijom, tada je Demetrije Faranin »uloga« za koju nema mjesta u istarskoj drami. Demetriju Rimljani nisu dali vlast nad Ilirijom 228. g. već samo nad ograničenim područjem sa sjedištem u Faru. Koliko se može prosuditi iz izvora, Demetrije se mukotrпно, tokom više godina, upinjao da zagospodari čitavom Ilirijom. Unatoč nesumnjivim uspjesima Demetrije ne dira Pinesa, maloljetnog Agronova sina, niti Skerdilaidu, Agronova brata ili rođaka. Do vrhunca moći Demetrije dolazi oženivši se Triteutom, Pinesovom majkom, i stekavši oslonac u Makedoniji. Vidljivo je dakle da je Demetrije uzurpator i da ga upravo to ometa da postane i nešto više nego »de facto ruler of Illyria« (Badian). ²³

U ovoj točki rasprave dolazimo, čini se, do ključnog pitanja: da li je za usporedbu s Histrijom relevantniji rimski postupak s Demetrijem 228. (i njegov kasniji uspon) ili činjenica da Rimljani ne samo što ne žele zbaciti ilirsku dinastiju nego je, štoviše, na određeni način podržavaju?

²² G. Bandelli, »La guerra istrica...«, str. 18.

²³ E. Badian, *Foreign Clientelae*, str. 45, naglašava da prvi ilirski rat predstavlja početak rimskog širenja preko Jadrana te da se upravo tada iskazuje daljnji razvitak načela pridruživanje bez formalnog ugovora; »After a rapid campaign a chain of states dependent on Rome in this elusive way was established in Illyria the cities of Corcyra, Apollonia, Dyrrhachium... and Issa, and probably the tribes of the Parthini and Atintanes became informal friends of Rome; another »friend«, Demetrius of Pharos, was made (or soon became) *de facto* ruler of the Illyrian kingdom.« Citirani stavak dovoljno pokazuje Badianove ograde u pogledu moći i statusa Demetrijeva: vladar *de facto* uz neizvjesnost da li je to postigao odmah nakon kapitulacije ili nešto kasnije. Da je Demetrije ostvario svoje planove tek nakon izvjesnog vremena, sasvim je vjerojatno već i zbog naravi akcija koje je poduzimao: brak s Triteutom (Kasije Dion, 12, frg. 53), preuzimanje kontrole nad Dimalom (Polibije, 3, 18: ne kaže kada ga je Demetrije zauzeo, ali je izvjesno da je to rezultat njegovih kasnijih pothvata dok mu je uporište bio Hvar s okolnim predjelima). Proizlazi iz svega da ni ograde koje stavlja Badian nisu dovoljne. Čini se, ukratko, da ni po izvorima niti po logici stvari ne bi trebalo očekivati da Rimljani slamaju jednog jakog i agresivnog vladara samo zato da bi na njegovo mjesto doveli drugog s podjednakim vrlinama.

Secesijom nekoliko većih cjelina na jugu i uspostavom Demetrijeve vlasti na sjeveru Ilirije Rimljani su dovoljno oslabili ilirsko kraljevstvo; sami ne uklanjaju Teutu, a izgleda da su priznavali Pinesa za nasljednika prijestolja. Pošto je 219. Demetrije potučen i protjeran, Pines pregovara s Rimljanima, koji ga ne smatraju odgovornim za sukob.²⁴ Pines je uskoro umro i tek tada je vlast u Iliriji i formalno prešla na Skerdilaidu, koji je zacijelo postao najmoćnijim čovjekom Ilirije čim je Demetrije zbačen. Da bi se objasnila ova postojanost dinastije i u krajnje nepovoljnim okolnostima, treba uzeti u obzir veoma dugu tradiciju koju u to vrijeme ima kraljevstvo kod Ilira. F. Papazoglu je utvrdila kontinuitet do kasnog 5. st.,²⁵ kontinuitet koji pokazuje da se ne radi o postojanosti dinastije već o trajnosti kraljevstva kao ustanove koja ima važnu ulogu u sustavu društvenih relacija. U Iliriji je došlo do smjene dinastija barem jednom, početkom 4. st. (Bardylis),²⁶ a nije isključeno da je do nove smjene došlo sredinom 3. st., ako se prihvati hipoteza o ardijejskoj dinastiji.²⁷

Kraljevstvo se javlja kao izraz određene strukture društva, tradicije, napose pak kultne, odnosno obredne; sve to pridaje dinastijama ugled i autoritet koji odolijevaju hirovima ratne sreće i nesreće. Govoreći u terminima teorije sistema to i jest onaj aspekt »pozitivne povratne sprege« koji opravdava samo postojanje kraljevstva. U labilnim formacijama poglavištva i embrionalnih država kraljevstva i dinastije u krajnjoj analizi jamče kontinuitet društvenoga poretka.²⁸

Iz svega što je iznijeto, pod uvjetom da se u Histriji očekuje da Rimljani postupe kao što su postupali prethodno u Iliriji, proizlazi zaključak da su Rimljani u Histriji poduzeli određene mjere kako bi uklonili ili obeshrabrili najratobornije elemente, ali su zatim sklopili sporazum s vodstvom, odnosno kraljem čije je tradicionalno sjedište Nesakcij. Sporazum sklopljen s takvim partnerom pružao je u ono vrijeme Rimljanima znatno čvršća jamstva negoli dogovor s vođom koji polažaj duguje stranoj intervenciji.

²⁴ Apijan, *Illyr.* 8. Općenito o vrijednosti Apijanovog pisanja o ovim zbivanjima M. Šašel Kos, o. c., str. 73-75, gdje se s pravom ukazuje na važnost i domete analiza i zaključaka J. Dobiáša (*Studie k Apijanove knize ilirské*, Praha 1930) koji je prvi argumentirano pokazao pouzdanost Apijana, čiji prikaz zbivanja ne zavisi od Polibijeva.

²⁵ F. Papazoglu, »Les origines et la destinée de L'Etat Illyrien: Illyrii proprie dicti«, *Historia*, 14, 1965, 143 i d. Usp. od iste autorice: »Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti«, *Simpozijum o Ilirima u antičko doba 10. do 12. maja 1966. g.* Centar za balkanol. ispitivanja, knj. 2, Sarajevo, 1967, str. 15 i d.

²⁶ F. Papazoglu, »Les origines...«, str. 145 i d. S Bardylisom novo razdoblje: »Politička organizacija...«, str. 15 i d.

²⁷ Kasije Dion, 12, frg. 49, i po njemu Zonara, 8, 19, Agrona nazivaju kraljem Ardijejaca (Sardijejaca). Moguće je da se radi o uspostavi ardijejske dominacije u Iliriji, počevši s Pleuratom, Agronovim ocem. V. pregledno s literaturom M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba*, str. 76 i d.

²⁸ O kraljevstvu v. napomene i djela u S. Čače, »Obredi uz kneževski grob u Atenici i tragovi arhaičnog kraljevstva u Iliriku«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 24 (11), 1984/85, str. 13-17.

4. Prethodno se moglo vidjeti da u izvorima nema ničega što bi nas priječilo da pretpostavimo postojanje histarskog jedinstva i samog kraljevstva prije 221. g. Nema ni izričitih potvrda u tom smislu, ali se u prilog pretpostavci mogu navesti zaključci izvedeni iz razmatranja podatka o kraljevstvu te o važnosti i ulozi Nesakcija.

Najprije nekoliko zapažanja o kraljevstvu kod Histra. Histarski kralj u stvarnim odnosima, u samoj Histriji, ni u očima Rimljana nema rang koji bi se dao usporediti s pozicijom koju zauzimlju helenistički kraljevi onoga doba (*basileús, rex*). Prema shvaćanjima epohe kralj je poseban subjekt »međunarodnih« odnosa.²⁹ Ovo vrijedi i za kasnije ilirske vladare i očituje se u navodima koji prenose oficijelne formulacije; usp. kod Livija, 45, 43, 1: *L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyrisque*.³⁰ Ovome u vijestima o drugom istarskom ratu nema traga, ni kod Livija niti u trijumfalnim aktima.³¹ S Rimljanima ratuju (ili se sporazumijevaju) *Histri* respective *gens Histrorum*, a kralj, koji je je u određenim okolnostima možda raspolagao znatnim ovlastima, ipak je u prvom redu personifikacija ustanove koja je unutrašnja stvar Histrije. Samo izostavljanje spomena kralja u vezi s trijumfom ujedno potkrepljuje mišljenje da je i pretpostavljenoga kralja iz 221. g., koji je na zbivanja utjecao znatno manje od nesretnog Epulona 177. g., antička historiografija utoliko lakše »zaboravila«.³²

O podrijetlu i razvitku kraljevstva u Histriji veoma je teško suditi. Držeći se ponajprije dominantnih tendencija koje se očituju u keltskom svijetu, gdje su podaci nešto potpuniji, reklo bi se da valja računati s arhaičnim stadijem (uvjetno rečeno »halštatskim«)³³ u kojem poglavari sa svojstvima

takav položaj proizlazi iz naravi helenističke monarhije; usp. novije prinose: F. Papazoglou, »Sur l'organisation de la Macédoine des Antigonides«, *Ancient Macedonia*, III, Thessalonica, 1983, str. 195 i d. L. Mooren, »The Nature of the Hellenistic Monarchy«, *Egypt and the Hellenistic World*, Louvain, 1983, str. 205 i d.

²⁹ Usp. Inscr. It. 13, 1, 81.

³¹ Livije, 41, 13, 6: C. Claudius consul ad urbem venit; cui, cum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis (dissenuisset), postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Usp. u trijumfalnim aktima *de Histre(is) et Liguribus*.

³² Nije isključeno da je u dijelu predaje Epulonova uloga i inače preuveličana. Prihvati li se teza da je Enije u XV knjizi »Anala« opjevao drugi istarski rat opravdavajući i veličajući Aula Manlija Vulsona (brat Gnejā Vulsona koji je bio prijatelj i kolega u konzulatu Fulviju Nobilioru, Enijeju patronu!) kao što ističe M. Martina, »Ennio 'poeta cliens'«, str. 37-44, zatim da i sačuveni dio uvodnog izlaganja u Livijeju opisu istarskog rata stvarno opravdava upad Manlija Vulsona u Histriju bez odobrenja Senata – doista se nameće pitanje smijemo li slijepo vjerovati onomu što nam ti izvori nude. U samom Livijeju tekstu, nakon što mu je pripisana krivica za rat (41, 1), javlja se ponovno 1. kada navaljuje na jelo i piće u zauzetom taboru (41, 2, 12), 2. kada ga njegovi suborci jedva spašavaju posadivši ga na konja (41, 4, 7), 3. s prvacima se povlači u Nesakcij (41, 11, 1) i 4. kada se ubija (*traiecit ferro pectus, ne vivus caperetur*, 41, 11, 6). Drugim riječima, nakon podsticanja Histrana na rat, samoubojstvo je jedini kraljev potez od nekog značenja... – Vrijedi napokon istaknuti da Livije dvaput naziva Epulona regulom (*regulus*, 41, 2, 12 i 11, 1) kao i poglavara Gala koji su u pohodu 178. ratovali na rimskoj strani (41, 1, 8).

³³ Pregledno u A. Palavestra, *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu*, Beograd, 1984.

»kraljeva« predvode plemena ili općine; s vremenom dolazi do nestajanja ovih lokalnih poglavara, dok, zahvaljujući snaženju integrativnih procesa u etničkim granicama, jača uloga zajedničkog poglavara koji napokon ostaje jedini »kralj«. Kraljevstvo na ovoj razini opstoji u poljednjim stoljećima stare ere kod Gala, a u samoj Galiji već u ranom 1. st. pr. n. ere aristokracija ga sustavno eliminira nadomještajući njegove funkcije izbornim vođama, ponekad upravo magistratima.³⁴

Od svih svojstava kraljevstva kod Histra prema Livijevim podacima možemo zabilježiti nasljednost položaja (što ukazuje na postojanje dinastije, Livije, 41, 1), izvjesni vrhovni autoritet u miru i vodstvo u ratu; posebnim svojstvom valja smatrati povezanost kraljevstva s Nesakcijem.

Baveći se prije desetak godina uređenjem Histrije, pretpostavio sam da se iza ogorčenog otpora koji su 177. pružili Nesakcij, Faveria i Mutila (Livije, 41, 12: *tria oppida*) možda krije svojevrsna hegemonija užoga skupa na jugoistoku Histrije.³⁵ Tezu opravdava zapažanje da je hegemonistički oblik saveza uobičajena pojava na sjeverozapadu Ilirika, posvjedočena kod Liburna (Jadasini, 4. st. pr. n. e)³⁶ Delmata³⁷ i Japoda.³⁸ Kod ovih etnija koje se, kao i Histri, dijele na veći broj zajednica (općina) objedinjavanje predvodi najjača i najratobornija cjelina. Različitost ostvarenih oblika je nedvojbeno, ali smatram da se upravo na podlozi posvjedočenih specifičnosti uvjetovanih etničkim tradicijama (posebno na razini institucija) i povijesnim okolnostima utoliko uvjerljivije očituje pojava hegemonije kao rašireni vid tendencije k stvaranju čvršćih i svakako krupnijih političkih tvorbi.

U Histriji je, čini se, Nesakcij imao dugu tradiciju kulnog središta.³⁹ Pored toga, ova moćna gradina smještena je na rtu kojim završava valovita površ nadmorske visine 150 m, nalazi se istovremeno na udaljenosti samo 1,5 km od izvrsne luke, zaljeva Budava: na rubu predjela koji još pripada unutrašnjosti Istre Nesakcij je istovremeno prisutan i na Kvarneru.⁴⁰ U nedo-

³⁴ R. Pleiner, *Otázka státu ve staré Galii*, Praha, 1979, str. 56 i d.

³⁵ S. Čače, »Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18 (8), 1979, str. 95 i d. (dalje: »Prilozi...«).

³⁶ *CIG*, II 1837 c, Stari Grad na Hvaru:

Φάρις ἀπο Ἰαδρασιῶν συμμάχων τὰ ὄπλα καὶ τῶν

Usp. M. Suić, *Zadar u starom vijeku* (Prošlost Zadra, I), Zadar, 1981.

str. 127 i d.

³⁷ V. S. Čače, »Prilozi...«, str. 105 i d.

³⁸ S. Čače, »Prilozi...«, str. 65 i d.; 117. V. također: Isti, »Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27 (14), 1988, str. 78 i d. U navedenim radovima je i važnija literatura.

³⁹ Kameni spomenici Nesakcija vjerojatno potječu iz 6. do 5. stoljeća (usp. R. Vasić, »Pojava velike kamene plastike kod Ilira«, *Živa antika*, 15, 1965, str. 151 i dalje). Objava i literatura u J. Mladin, *Unjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula 1966. Nedvojbeno je kulno značenje ovih spomenika.

⁴⁰ Ukratko o odnosu Nesakcija i luke A. Degrassi, »I porti romani dell'Istria«, *Scritti vari di antichità*, 2, Roma 1962, str. 864.

statku istraživanja presmiono je tvrditi da je takav smještaj izniman u okviru Histrije, ali nije pretjerano ustvrditi da položaj nesakcijskog oppiduma pruža izvrstan primjer optimalnog lociranja s obzirom na obranu, agrarne i silvo-pastoralne resurse i komunikacije (laka veza sa zaledem, blizina luke). Oko Nesakcija se doista mogla rano razviti jaka zajednica koja je uživala poseban ugled u Histriji. Napokon valja imati na umu da položaj, a i brojni primjeri importa u rasponu od 8/7. st. pr. n. e. do helenizma, ujedno otkrivaju kontinuirano sudjelovanje u prekomorskoj razmjeni;⁴¹ štoviše moglo bi se upitati ne upućuje li primjer Nesakcija na krhkost teze o oštrom razlikovanju općina primorske i unutrašnje Istre.⁴²

5. Zaključujući razmatranja o prvom istarskom ratu naglasio bih da je opravdano promatrati ovaj prvi rimski pohod na Histre u duhu suvremenih shvaćanja rimske ekspanzije preko Jadrana; time izbjegavamo simplificirana tumačenja pohoda kao kaznene ekspedicije ili pak kao ostvarenja »planske« zavojevačke politike. U sklopu tih ideja može se konstituirati legitimna podloga za sistematsku usporedbu i samih tekstova i zbivanja u vezi s prvim i drugim ilirskim ratom, na jednoj, i prvim istarskim ratom, na drugoj strani.

Vjerujem međutim da iznijeti zaključci pokazuju da hipoteza o nastajanju kraljevstva i jačeg objedinjavanja Histra tek nakon rimske intervencije (i zahvaljujući njoj) nema uporišta u skromnim tekstovima antičkih pisaca. Štoviše, usporedbe s događajima iz drugog istarskog rata 178-177, zatim poredbena analiza vijesti o prilikama u Iliriji 229-219. i o rimskoj politici u istom periodu, te napokon i saznanja o razvitku Histrije i pojavama na tlu sjeverozapadnog Ilirika općenito, navode na zaključak da su se u Histriji kraljevstvo, poseban položaj Nesakcija i (političko) zajedništvo uobličili znatno prije 221. g., tokom evolucije čije bi početke trebalo tražiti još u prvoj polovici 1. tisućljeća pr. n. ere.

⁴¹ Pregledno: S. Gabrovec – K. Mihovilić, »Istarska grupa«, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5, Željezno doba, Sarajevo, 1987, str. 308 i d. Noviji nalazi iz Nesakcija K. Mihovilić, »Nesakcij: novi podlaci o željeznodobnoj nekropoli«, *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*, XIII-1, 1983. Posebno o daunskoj keramici u Istri: D. Glogović, »Nalazi geometrijske keramike iz Daunije na području Istre«, *Histria archaeologica*, 10, 1, 1979, str. 37 i dalje.

⁴² Usp. G. Bandelli, »La guerra istrica...«, str. 11-12. Angažiranje u pomorskim pohodima ne mora izazivati podjele između obalnih i »kontinentalnih« zajednica iste etničke oblasti. Pojave slične prirode kao u Istri nalazimo i u južnoj Liburniji, ali bi rasprava o toj temi zahtijevala poseban članak. Djelomice različite ekonomske i druge aktivnosti više su poticaj integraciji negoli podvajanju.

Slobodan Čače: ROMAN CAMPAIGN IN THE YEAR OF 221 AND THE QUESTION OF
THE POLITICAL ORGANIZATION OF HISTRIA

S u m m a r y

During the Roman campaign in 178-177 the Histri were under the leadership of the king with the quarters in Nesactium. G. Bandelli in 1981. presented his opinion according to which during the first Roman campaign on the Histri in 221. there was no such kingdom or unity. He tried to justify his opinion by interpretation of the sources (especially Zonara 8, 20), by the logic of the events and the comparison with the politics which the Romans had in Illyria in 229-219. However, it could be shown that there are no convincing arguments that confirm the statement that the kingdom of Histria was created by the Romans. The analysis of the condition in Illyria and the Roman politics that manifested there during the indicated decade confirms the opinion that Histria was a kingdom even before 221 and that the king headed a great number of communities (civitates, populi) representing a majority or a whole of the Histrian ethnos. The findings from Nesactium confirm this statement.